

خانواده‌شناسی در عصر

جهانی شدن:

شناخت آسیب‌ها

«بخش اول»

دکتر احمد به پژوه - دانشیار روان‌شناسی دانشگاه تهران

چند سؤال ???

- در عصر جهانی شدن، کشتی خانواده به کجا می‌رود؟
- در عصر جهانی شدن، خانواده‌ها چه ویژگی‌هایی دارند؟
- در عصر جهانی شدن، چگونه می‌شود یک خانواده سالم و بانشاط داشت؟
- در عصر جهانی شدن، چگونه می‌شود یک خانواده پایدار و موفق داشت؟
- در عصر جهانی شدن، چگونه سلامت خانواده‌ها تهدید می‌شود؟
- در عصر جهانی شدن، چگونه می‌شود کانون خانواده را از آسیب‌های گوناگون مصون داشت؟
- در عصر جهانی شدن، چگونه می‌توان فرزندان صالح، باتقوی، رشید و بالنده تربیت کرد؟
- در عصر جهانی شدن، تا چه میزان شما و همسران یار و غمخوار یکدیگر هستید و پیوندهای عاطفی در میان شما برقرار است؟
- در عصر جهانی شدن، تا چه میزان افکار و احساس‌های شما و همسران به یکدیگر نزدیک است؟
- در عصر جهانی شدن، تا چه میزان انتظارهای شما از همسران و انتظارات همسران از شما شفاف و مشخص هستند؟

پیش‌درآمد

- روزها فکر من این است و همه شب سخنم
- مانده‌ام سخت عجب کز چه سبب ساخت مرا؟
- از کجا آمده‌ام، آمدنم بهر چه بود؟
- که چرا غافل از احوال دل خویشتم؟
- یا چه بودست مراد وی از این ساختنم؟
- به کجا می‌روم و آخر نمایی وطنم؟

(مولوی)

خانواده، به منزله مقدس‌ترین نهاد جامعه و نخستین، مهم‌ترین، پایدارترین و مؤثرترین آموزشگاه و پرورشگاه انسان محسوب می‌شود. خانواده، نهادی است که حیات و سعادت جامعه بشری وابسته به آن است. پرورش نسل آینده، انتقال میراث فرهنگی، پاسداری از ارزش‌ها، زبان‌آموزی و تأمین نیازهای انسان از وظایف عمده خانواده به‌شمار می‌آید. بی‌شک سلامت جامعه وابسته به سلامت خانواده است و سلامت روانی و جسمانی افراد جامعه تأمین نمی‌شود مگر آن‌که ازدواج‌هایی موفق و خانواده‌هایی سالم و متعادل داشته باشیم. اکنون در عصر جهانی شدن (Globalization)، سؤال اصلی و عمده این است که کشتی خانواده به کجا می‌رود؟ کشتی‌بانان خانواده چه کسانی هستند؟ و چه ویژگی‌هایی دارند؟

از اواخر دهه نود قرن بیستم واژه جهانی شدن تقریباً هر روز در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی منعکس شده است (تارو، ۲۰۰۳، ترجمه کرباسیان، ۱۳۸۳). در سال‌های اخیر، مقوله جهانی شدن، صرف‌نظر از ابعاد اقتصادی و سیاسی آن، در حوزه‌های فرهنگی و آموزش و پرورش و خانواده نیز مطرح شده و سال‌های آغازین هزاره سوم میلادی با بحث‌های داغ و چالش برانگیز درباره جهانی شدن همراه بوده است. فرایند جهانی شدن از طریق رهاسازی زمان و مکان، مرزها، هنجارها، ارزش‌ها، فضای اجتماعی و ارتباطات اجتماعی را نفوذپذیر ساخته و از بین برده است. در نتیجه خانواده دچار نوعی بحران هویت شده و ضرورت بازسازی هویت خانواده الزامی گردیده است. در واقع جهانی شدن به معنای کسب آگاهی نسبت به نیازهای مشترک و تهدیدهای مشترک و نیل به یک هویت جهانی است، نه یک هویت ملی.

چند وجهی بودن پدیده یا فرایند جهانی شدن، همه جوانب زندگی در دنیای معاصر را در بر گرفته که ممکن است آثار و تبعات متضادی داشته باشد. امروزه جهانی شدن موافقان و مخالفان متعددی دارد و در محافل فرهنگی، سیاسی و اقتصادی واکنش‌های تندی نسبت به آن به‌عمل می‌آید. گاهی شنیده می‌شود در محکومیت آن تظاهرات خشونت‌باری برپا می‌شود. در هر حال، سؤال اصلی این است که جهانی شدن، برای خانواده‌ها چه آثار و پیامدهایی به دنبال دارد؟ بدون تردید، خانواده، مهم‌ترین آموزشگاه و پرورشگاه انسان به‌شمار می‌آید و مقدس‌ترین نهاد یک جامعه محسوب می‌شود. این خانواده است که فرایند شدن انسان را از قوه به فعل فراهم می‌کند و تسهیل می‌سازد (به‌پژوه، ۱۳۸۶). خانواده، مانند هر نهاد دیگری ممکن است دچار آسیب شود و با آفت‌ها و موانعی روبرو شود. جهانی شدن در سال‌های اخیر سلامت و استحکام خانواده‌ها را در سراسر جهان تهدید کرده و متزلزل ساخته است. در وضعیت کنونی، کلیه کارشناسان و متخصصان موظف هستند آگاهانه و مسئولانه این آفت‌ها و موانع را شناسایی و علت‌یابی کنند و در مقام رفع آن‌ها برآیند. به‌طور مشخص، فرایند جهانی شدن، نظم سنتی حاکم بر فضا و زمان را برهم

زده و خانواده‌های جوان و نوبنیاد را بیشتر تهدید می‌کند. از این رو، در این مقاله عوامل تهدیدکننده سلامت خانواده بر اثر جهانی شدن، مانند احساس ناامنی فرهنگی، وجود هویت چندگانه، سست شدن باورهای مذهبی، مهاجرت خانواده‌های جوان، طلاق‌های عاطفی، ایجاد شک و تردید در ارزش‌ها و هنجارها مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

جهانی شدن چیست؟

از جهانی شدن به‌عنوان یک پدیده پیچیده و چندبعدی، تعریف‌ها و تفسیرهای گوناگونی شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- فشرده‌گی و درهم تنیدگی جهان
- همگون‌سازی و همسان شدن فرهنگی در جهان (کلارک، ۱۹۹۷)
- پهناورتر شدن گستره تأثیرگذاری و تأثیرپذیری کنش‌های اجتماعی
- پهناورتر شدن گستره ارتباطات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی منظور از جهانی شدن، فرایند اجتماعی شدن جهان است. جهانی که امروز در حال وقوع است و قید و بندهای زمانی و مکانی از بین رفته است. این فرایند اجتماعی ملازم با یک جهان‌بینی خاص است که ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خاص خود را دارد. جهانی شدن سابقه دیرینه‌ای دارد و در درجه نخست از مبانی معرفتی نشئت گرفته و نگاه ویژه‌ای به انسان دارد. بدین ترتیب شاید بتوان جهانی شدن را به سه نوع عمده جهانی شدن اقتصادی، جهانی شدن سیاسی و جهانی شدن فرهنگی تقسیم کرد.

در هر حال باید اذعان کرد که ارائه تعریف جامع و مانعی از جهانی شدن بسیار دشوار است و شاید بتوان بر پایه وجوه مشترک، تعریف ذیل را عرضه کرد:

«جهانی شدن عبارت است از: فرایند فشرده‌گی فزاینده زمان و فضا که به واسطه آن مردم دنیا کم و بیش و به صورتی نسبتاً آگاهانه در جامعه جهانی واحدی یکپارچه می‌شوند و در این فرایند افراد و جوامع با یکدیگر پیوند می‌خورند» (گل محمدی، ۱۳۸۳ ص ۲۰).

به تعبیر مارشال هربرت مک لوهان (۱۹۶۴) میزان آگاهی از عضویت در یک دهکده جهانی، و قوف به سرنوشت مشترک جهانی و حساسیت نسبت به خطرات و تهدیدهای جهان‌گستر، ویژگی‌های عمده زندگی در جهان معاصر است که صد البته از جامعه‌ای به جامعه دیگر و از خانواده‌ای به خانواده دیگر متفاوت است.

آنتونی گیدنز (۱۹۹۹) در مقدمه نخستین سخنرانی خود درباره یکپارچگی جهانی و تأثیر آن بر کارکردهای خانواده به داستان جالبی اشاره می‌کند: «یکی از دوستانم که درباره زندگی روستائیان آفریقا مطالعه می‌کند، نقل می‌کرد چند سال پیش که برای مطالعه علل رانش زمین در آنجا کار میدانی می‌کرده، به میهمانی یکی از خانواده‌های منطقه دعوت می‌شود. وی سرمست از اینکه می‌تواند در باره اوقات فراغت سنتی آنان مطالعه کند، با تعجب دریافت که آنان در

آسیب‌شناسی خانواده چیست؟

آسیب‌شناسی خانواده، عوامل ایجاد کننده آسیب‌ها و آفت‌های خانواده و تهدیدکننده سلامت و استحکام خانواده را مورد مطالعه قرار می‌دهد (به‌پژوه، ۱۳۸۹). بدیهی است در عصر جهانی شدن، هر قدر خانواده سالم‌تر و با نشاط‌تر باشد جامعه هم سالم‌تر و با نشاط‌تر خواهد بود. (خانواده‌های سالم، جامعه سالم را می‌سازند).

متأسفانه یکی از بزرگ‌ترین مشکلات اجتماعی در جامعه کنونی، ستیزه‌ها و دعوای خانوادگی و کم رنگ شدن عواطف میان اعضای خانواده است که ارکان خانواده را متزلزل می‌کند و سلامت روانی اعضای آن را به خطر می‌اندازد. آسیب‌ها و ستیزه‌های خانوادگی پدیده‌ای بسیار پیچیده و چندوجهی است و باید از دیدگاه‌های گوناگون روانی، اجتماعی، اقتصادی، حقوقی و ارتباطی مورد مطالعه قرار گیرد. شاید همان‌طور که هر انسانی یکتا و منحصر به فرد است، زندگی مشترک هر زوج جوانی نیز یکتا و منحصر به نوع خودش باشد. لذا پرداختن به موضوع آسیب‌شناسی خانواده در عصر جهانی شدن به منظور دست یافتن به راهبردهای پیشگیری، یکی از مهم‌ترین ضروریات خانواده‌شناسی و آموزش خانواده محسوب می‌شود، چون بدون شناخت علل و عوامل آسیب‌زا، دستیابی به راه‌های پیشگیری، درمان و اصلاح امکان‌پذیر نخواهد بود.

سخن از آسیب‌شناسی خانواده در عصر جهانی شدن، سخن از عواملی است که بهداشت روانی خانواده و ازدواج را تهدید می‌کند. هدف این مقاله آن است که عوامل ناپایداری و گسسته شدن ارکان خانواده، مورد شناسایی و علت‌یابی قرار گیرند. یک زوج جوان، آگاهانه و عاشقانه ازدواج می‌کنند، لیکن بعد از ازدواج، عواملی کانون زندگی مشترک آن‌ها را تهدید می‌نماید. در بیان اهمیت آسیب‌شناسی خانواده در عصر جهانی شدن باید متذکر شد که ریشه اکثر ناهنجاری‌های رفتاری، عاطفی، اجتماعی و اخلاقی افراد یک جامعه از خانواده ناسالم و بحرانی سرچشمه می‌گیرد. از این رو هدف از آسیب‌شناسی خانواده در عصر جهانی شدن، از سویی شناخت علل و عواملی است که سلامت خانواده را تهدید می‌کنند و از سوی دیگر ارائه روش‌های پیشگیری موردنظر هستند.

با توجه به بافت و شرایط اجتماعی موجود در جامعه ایران، جهانی شدن بر میزان آسیب‌پذیری خانواده‌ها افزوده است. براساس تحقیقات و مطالعات انجام شده توسط جامعه‌شناسان و روان‌شناسان، جهانی شدن پیامدهای گوناگونی را به‌طور مرئی و نامرئی به دنبال دارد، مانند سست شدن باورهای مذهبی، بدآموزی، تنوع‌طلبی، لذت‌خواهی، خیال‌پردازی، بلندپروازی، مصرف‌گرایی، تجمل‌گرایی و نظایر آن. هر یک از این عوامل و پیامدها می‌توانند مانند یک شبکه یا مجموعه‌ای از عوامل دست به دست هم دهند و زمینه‌های آسیب‌پذیری و تزلزل

شب‌پذیری، فیلمی ویدئویی را در مورد غریزه بشر نشان می‌دادند که تا آن زمان در لندن هم به نمایش درنیامده بود!.

در سال‌های اخیر در کشورهای جهان سوم به‌طور اعم و در ایران به‌طور اخص، محققان و حتی افراد عادی شاهد چنین صحنه‌هایی در مناطق روستایی یا شهرهای کوچک بوده‌اند که نکته‌های عمیقی را در مورد زندگی ما آشکار می‌کند. فقط این نیست که مردمان شهری و روستایی از وسایل و لوازم مدرنی چون رایانه، رادیو، ویدئو و تلویزیون در زندگی سنتی خود استفاده می‌کنند، بلکه باید گفت که ما در جهان در حال گذار هستیم که بر تمامی جنبه‌های زندگی ما تأثیر می‌گذارد. چه بد، چه خوب، ما به این سمت حرکت می‌کنیم، و هیچ کس دقیقاً تأثیرات آن را در زندگی کنونی ما نمی‌داند. برای مثال: پدرها و مادرها در زمان قدیم می‌گفتند: "بچه توی کوچه نرود، خراب می‌شود!!" اکنون، در عصر جهانی شدن، کودک در اتاق خود نشسته و به تمام کوچه‌ها سر می‌زند!!

گاهی در کنار مفهوم "جهانی شدن" از واژه‌های هم‌خانواده دیگری به نام بین‌المللی کردن (Internationalization)، جهانی کردن (Globalizing) و جهانی‌گرایی (Globalism) یاد می‌شود. مفهوم جهانی کردن دلالت بر این دارد که سازمانی مشخص با هدف‌ها و روش‌ها و برنامه‌های معینی پشت این فرایند قرار دارد. در صورتی که مفهوم جهانی شدن متضمن این معناست که فرایندی فراتر از کنترل سازمان و برنامه گروه خاصی است و حتی دور افتاده‌ترین جوامع و خانواده‌ها از بستن مرزهای فرهنگی خود به روی فرایند جهانی شدن ناتوان هستند. از دیدگاه آلبرو (۱۹۹۶) انسان معاصر به عصر جدیدی گام گذاشته است که باید آن را عصر جهانی (The Global Age) نامید. انسان‌هایی که در عصر جهانی زندگی می‌کنند، یک مرجع و چهارچوب جهانی را در رفتار، اندیشه و گفتار خود مبنا قرار می‌دهند، نه یک مرجع و چهارچوب قومی، محلی یا ملی.

خانواده‌ها را فراهم کنند. خانم لیدر (۲۰۰۴). نویسنده کتاب «خانواده: یک نگاه جهانی» بر این باور است که خانواده در حال فروپاشی، زوال و نابودی است. لذا در این مقاله به اختصار به برخی از مهم‌ترین پیامدهای جهانی شدن و عواملی که سلامت خانواده را تهدید می‌کنند و موجب آسیب‌پذیری خانواده می‌گردد، پرداخته می‌شود.

جهانی شدن، چگونه سلامت خانواده را تهدید می‌کند؟

در عصر جهانی شدن، دو رویکرد متضاد از خانواده وجود دارد؛ همان‌طور که دو رویکرد متفاوت از پدیده جهانی شدن وجود دارد. گروهی از خانواده سنتی دفاع می‌کنند و در شرایط حاضر، به‌ویژه در جوامع غربی، خانواده را در حال فروپاشی و زوال می‌بینند. حامیان خانواده سنتی، ازدواج قانونی همجنس‌بازان را یک رسوایی بزرگ برای بشر و بشریت تلقی می‌کنند و در مقابل مشروعیت دادن به روابط همجنس‌بازان سرسختانه مقاومت و مخالفت می‌کنند.

در مقابل، گروهی از کارشناسان از خانواده مدرن و شکل‌گیری انواع خانواده‌های جدید حمایت و تکثیر انواع خانواده را امری مفید و لازم قلمداد می‌کنند. برای مثال: حامیان این‌گونه خانواده‌ها، مادرانی که رسماً ازدواج نکرده و صاحب فرزند هستند و خانواده‌های تک‌والدی را امری قابل قبول می‌دانند.

در هر حال، در عصر جهانی، ساختار خانواده تغییر کرده و جهانی شدن بر سلامت خانواده تأثیر گذاشته است. برای مثال، زنان دوش به دوش مردان و در برخی از جوامع زنان حتی از مردان بیشتر کار می‌کنند، زن هم می‌تواند سرپرست خانواده باشد، جایگاه اجتماعی خانواده هم به شغل مرد و هم به شغل زن وابسته است، طبقه اجتماعی زنان را نمی‌توان نادیده گرفت، مشاغل دیگر، خاص زنان یا مردان نیست و زنان و مردان می‌توانند شغل‌های یکسان و مشابه داشته باشند (مانند رانندگی اتوبوس)، درصد بسیار بالایی از کسانی که به‌طور رسمی ازدواج می‌کنند، کسانی هستند که پیش‌تر با هم زندگی می‌کرده‌اند و روابط جنسی داشته‌اند، خانواده یک نهاد اقتصادی نیست که داشتن فرزند یک امتیاز محسوب شود و نظایر آن.

از این رو، پدیده‌ای با چنین دامنه گسترده، بی‌گمان خانواده‌ها و فرهنگ حاکم بر جامعه را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد و در نتیجه ضرورت تلاش علمی و مطالعه نظری و میدانی برای شناخت، درک و تبیین آثار آن در حوزه‌های روان‌شناسی و جامعه‌شناسی خانواده و به بیان دقیق‌تر خانواده‌شناسی را الزامی می‌سازد. لذا پس از بحث کوتاهی درباره تعریف جهانی شدن، فراگیر بودن و تأثیرگذاری گسترده آن و آسیب‌شناسی خانواده، اکنون باید نگاهی به پیامدها و آثار فرایند پرستاب و گسترده جهانی شدن داشت. زیرا جهانی شدن به عنوان یک واقعیت تلخ یا شیرین، چه بخواهیم و چه نخواهیم، در حال وقوع

است و ضرورت دارد با آن برخوردی واقع‌بینانه داشت. بدیهی است برداشت خوش‌بینانه یا بدبینانه از جهانی شدن، نتیجه‌ای جز برده شدن، مقهور شدن، غافل شدن، در دام افتادن و پاک کردن صورت مسئله، پیامدهایی نخواهد داشت. در هر حال، در این مقاله در نظر است که به این سؤال اصلی پاسخ داده شود که جهانی شدن، چگونه سلامت خانواده‌ها را تهدید کرده است یا می‌کند؟

جهانی شدن نوعی، "تهاجم فرهنگی" است

در این دیدگاه، جهانی شدن نوعی برتری‌طلبی فرهنگی، سلطه‌گری فرهنگی و هجمه فرهنگی است که خانواده‌ها بیشترین تأثیر را از آن می‌پذیرند. گاهی جهانی شدن به غربی شدن و آمریکایی شدن و جهانی کردن فرهنگ آمریکایی تعبیر و تلقی می‌شود. در این دیدگاه جهانی شدن موجب می‌شود فرهنگ خانواده‌ها ویران و فرهنگ بومی تخریب شود و فرهنگی دیگر جایگزین آن شود (کازمبی، ۱۳۸۰). گفتنی است که برتری‌طلبی فرهنگی، موجب خود ناباوری فرهنگی می‌شود و در نتیجه در هنجارها، ارزش‌ها و باورها شک و تردید به وجود می‌آید.

جهانی شدن موجب احساس ناامنی فرهنگی می‌شود

یکی از پرسش‌های مهم در ارتباط با پیامدهای جهانی شدن این است که جهانی شدن موجب خواهد شد خانواده‌ها و اعضای آن در پذیرش خود، خودشناسی و درک جهان هستی احساس ناامنی کنند. کسانی که نسبت به پدیده جهانی شدن نگرش خوش‌بینانه دارند، از کثرت فرهنگی (Cultural Pluralism) استقبال می‌کنند و بر این باور هستند که جهانی شدن امکان دستیابی سریع به هر نوع اطلاعاتی را تسهیل می‌کند و موجبات شکوفایی استعدادها را فراهم می‌نماید. برای مثال، اینترنت موجب ترویج بیشتر تفاهم میان فرهنگ‌ها می‌شود (شولت، ۲۰۰۰، ترجمه کرباسیان ۱۳۸۲). در نگاه این گروه، کسی اندیشمند و دانشمند تلقی می‌شود که بداند در این سو و آن سوی جهان چه می‌گذرد و از مرزهای ملی و منطقه‌ای پایش را فراتر گذارد. در مقابل، دیگر تحلیل‌گران و شکاکان جهانی شدن، معتقدند که جهانی شدن موجب ناامنی و تضعیف امنیت فرهنگی می‌شود و نیز بر این‌باورند که جهانی شدن به منزله گسترش فرهنگ غرب و به نوعی جهان‌خواری و سلطه فرهنگی (Cultural Imperialism) و تحمیل ارزش‌های فرهنگی جدید از سوی یک فرهنگ سلطه‌گر بر یک فرهنگ سلطه‌پذیر است.

در شماره بعدی به ادامه بحث خواهیم پرداخت.